

УДК 811.373.7'161.2

ТИПОЛОГІЯ СУЧАСНИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ СЛОВНИКІВ

Н. О. Зубець

У статті узагальнено досягнення в галузі теоретичної фразеографії шляхом систематизованого опису одного із найперших типів лінгвістичних словників — фразеологічних лексиконів.

Ключові слова: фразеологічна лексикографія (фразеографія), фразеологічний лексикон, класифікація фразеологічних словників.

Українська лексикографія як галузь мовознавства успішно розвивається, маючи на сьогодні у своєму складі такі підрозділи, як металексикографія, термінографія, фразеографія, комп'ютерна лексикографія, лексикографічна критика, всебічне вивчення кожного з яких є актуальним у сучасній лінгвістиці.

Вивченням теоретичних і практичних принципів укладання фразеологічних словників сьогодні займається фразеологічна лексикографія (фразеографія). Ця молода галузь мовознавства базується на давніх традиціях, що почали складатися з появою перших українських лексиконів (XVII ст.), у яких фіксувався і фразеологічний матеріал. Вивчення лексикографічних праць та фольклорних збірок XVII – початку XX ст. дозволило Л. Самойлович констатувати, що у них було закладено початки систематизації українських фразеологічних одиниць. У результаті аналізу історичного процесу розвитку фразеографії дослідниця визначила перш за все два періоди формування цієї науки — період зародження (XVII – XVIII ст.) та період становлення (XIX – початок XX ст.) [1, с. 5]. Ці етапи позначені першими спробами збирання і систематизації фразеологічного матеріалу української мови (у фольклорних збірках і пареміологічних виданнях), початками тлумачень окремих фразеологізмів, які виступали ілюстративним матеріалом до слів у перших друкованих словниках; пізніші етапи — розробкою систем комплектування фразеологічних ресурсів української мови (праці М. Закревського, М. Номиса, І. Франка), що є основним і в теорії сучасної фразеографії. Як свідчать різноманітні джерела, з того часу було закладено підвалини до розробки таких аспектів у вивченні ФО, як їх зіставна характеристика, походження, ремаркування та ін., а також — до створення тлумачних і перекладних фразеологічних словників, яких насамперед вимагало життя. Цілком природно, що саме у цих типах словників (у т. ч. й фразеологічних) українська лексикографія досягла успіхів у XX ст. (словники В. Підмогильного — Є. Плужника, І. Виргана — М. Пилинської, Н. Батюк та ін., багаточисленні збірки паремій тощо). Варто згадати, що подання фразеології та пареміології через тлумачення значень (з XIX ст.) вважається першими спробами у створенні українських тлумачних словників.

Спостережено, що фразеографія жорстко залежить від ступеня розробки загальної фразеологічної теорії, від конкретних досліджень запасу літературної,

ареальної, субстандартної ідіомантики, зіставно-типологічних студій, що в українському мовознавстві робилося поступово. Із середини минулого століття у працях Г. М. Удовиченка, Ф. П. Медведєва, А. П. Коваль, Л. Г. Скрипник разом із різноаспектними лінгвістичними дослідженнями фразеологізмів принагідно розкривалися питання їх словникового опрацювання. У 60-х роках розроблення теоретичних і практичних засад лексикографічного опису фразеологічного складу української мови поступово переміщується у центр уваги багатьох науковців. В опублікованих розвідках, статтях, монографіях дослідники розглядали питання інтерпретації фразеологізмів у лінгвістичних словниках, формулювали рекомендації щодо лексикографічного опрацювання фразеологічного фонду. З'явилося кілька зразків вдального словникового опису фразеологізмів у лексиконах різного призначення. Усе це дало підстави Л. Г. Скрипник на початку 70-х років стверджувати, що з'явилася нова галузь українського мовознавства — фразеографія [2, с. 233]. Сучасні фразеографи В. М. Білоноженко, Л. А. Юрчук, О. О. Тараненко, В. Д. Ужченко, Ю. Ф. Прадід та ін. розв'язують різноманітні питання, пов'язані із розробленням спеціальних методів і прийомів укладання фразеологічних словників, принципів відбору і розташування у них мовного матеріалу, передачі дискурсивної функції і семантичної специфіки ФО тощо.

За п'ять останніх десятиліть з'явилися десятки словників різних типів і призначення, ґрунтовні видання з теоретичних проблем фразеографії, яка нині перебуває на етапі інтенсивного розвитку. На сьогодні уже є реальна можливість (і потреба) оцінити і переоцінити надбання української фразеології у справі підготовки словників, виявити ієрархію словникових праць.

Отже, у статті зробимо спробу узагальнити досягнення в галузі теоретичної фразеографії шляхом систематизованого опису одного із найперших типів лінгвістичних словників — фразеологічних лексиконів.

Незважаючи на багатожанровість словникових праць, що історично склалися в українській лексикографічній традиції, у кінці 70-х років минулого століття Л. Паламарчук у монографії “Українська радянська лексикографія” писав: “...для докладного розподілу лексикографічних праць за типами, видами чи якимись іншими категоріями ще не вироблено не те що критеріїв класифікації, а навіть єдиного підходу до неї” [3, с. 147]. Згодом з'явилися авторські класифікації конкретних різновидів лінгвістичних словників: перекладних (С. І. Головащук), частотних (В. С. Перебийніс), термінологічних (Л. О. Симоненкова). Першою спробою класифікування можна вважати робочий варіант групування, запропонований Л. С. Паламарчуком у згаданій праці. Науковець відносить їх до спеціальних словників (разом із синонімічним, іншомовних слів, ономастичним), які протиставляє загальномовним (тлумачний, перекладний, орфографічний, орфоепічний, словник мови Т. Шевченка). Крім названих двох типів філологічних словників, автор виділяє також праці проміжного і перехідного характеру, у яких суміщаються риси й особливості двох чи кількох типів словників [3, с. 147–149].

Сьогодні теоретики лексикографії продовжують працювати над науковими класифікаціями різних типів словників, які оформлюються в окремі системи на основі

певних диференційних ознак чи критеріїв. Систематизація дає можливість не лише представити наявні словники, а й прогнозувати появу нових лексиконів або обґрунтовувати необхідність створення окремих різновидів словників. Учені вважають, що в ідеалі система лексиконів повинна включати різножанрові праці з єдиною концепцією, теоретичною і методичною спрямованістю, які забезпечать багатоаспектний список певного масиву мовних одиниць, формулювання типологічних характеристик словникових праць [4, с. 40]. У цілому типологія словників відбиває не тільки рівень знань, досягнутий у певній галузі мовознавства, а й стан культурного розвитку суспільства у дану епоху.

Повторюваність окремих параметрів у наявних наукових класифікаціях (призначення, орієнтація на тип споживача, структура, обсяг, число мов, характеристика одиниці опису за її формою, нормативність тощо) зумовила ієрархічність словникової типології у загальній лексикографії, у розробку якої зробили внесок і українські словникарі. Вона включає в себе три різноспрямовані окремі типології: перша орієнтована на характер описуваного мовного матеріалу (змістова), друга — на композиційні особливості посібників (формальна), третя — на конкретні методичні даності, типу мета, адресат (методична). Проте ця типологія теж не може вважатися універсальною, повною.

У контексті класичної лексикографії фразеологічні словники стосуються багатьох сфер людської практики: перекладу, викладання рідної мови, культурології, психології, професійного спілкування, комп'ютерних і пошукових систем та ін. Як один із найперших різновидів лінгвістичних словників, сьогодні вони стали складовою частиною прогресу суспільства і, звичайно, — науки. Фразеологічні лексикони, створені за останні два-три десятиліття, відіграють нормативну і довідкову функції, відображаючи як сучасну культуру українського суспільства, так і попередні її стани. На тлі загальної лексикографії вони утворюють своєрідну систему, тому їх типологія носить багатоступінчатий характер.

Групування фразеологічних словників ускладнене не тільки (і не стільки) тим, що неможливо виділити єдиних диференційних ознак для їх поділу, як і для інших типів (різновидів) лінгвістичних словників, а ще й існування широкого і вузького розуміння фразеології: від досить широкого трактування, коли до її складу залучають пареміологічні одиниці, перифрази, — до вузького, коли обмежуються лише ідіомами.

Достатньо розлогу класифікацію фразеологічних словників запропонувала В. М. Білоноженко [5, с. 711–712]. Вона стосується власне фразеологічних лексиконів і здійснюється за кількома лінгвістичними критеріями:

- за призначенням: словники реєстраційні, перекладні, тлумачні;
- за способом подання матеріалу: алфавітні або гніздові словники;
- комбіновані.

Власне фразеологічні лексикони разом із словниками крилатих слів, стійких порівнянь, перифраз і популярної фразеології авторка відносить до фразеологічних словників загальнонародної мови і “протиставляє” їм регіональні словники.

На нашу думку, враховуючи загальні тенденції у розвитку національної фразеографії

і для повноти типології фразеологічних словників, її можна уточнити за рахунок кількох критеріїв, які застосовуються у класифікаціях інших різновидів лексиконів, а тому уже стають універсальними:

— за широтою охоплення матеріалу (враховуючи широке й вузьке розуміння фразеології);

— за структурою видань (одно-, багатотомні, серійні);

— за “первинністю виходу в світ”: оригінальні, передруки, перекладні.

Також доречними є кілька нелінгвістичних показників, застосовувані у загальній лексикографії:

— за віком користувачів: шкільні словники і для дорослих;

— за кількістю реєстрових слів: повні — короткі;

— за розміром: повноформатні, середнього і малого форматів;

— за способом зберігання лексикографічної інформації та оперування нею: поліграфічні та електронні словники.

Типологія словників (у т. ч. й фразеологічних) може спрямовуватися на подальше збільшення словникової продукції. Це можна уявити, познайомившись із словниковою класифікацією В. В. Морковкіна, тим більше, що у ній чільне місце відведено фразеологічним словникам. Наведемо фрагменти класифікації:

— лексичні словники;

— словники сполучуваності, керування словосполучень;

— **фразеологічні словники: сильних і/чи слабких фразеологізмів, прислів'їв і приказок, крилатих слів, стійких порівнянь, кліше і мовленнєвих формул; [виділення наше]**

— лінгвоцентричні та антропоцентричні словники;

— аспектні та поліаспектні;

— словники рецептивного (пасивного), продуктивного (активного) і рецептивно-продуктивного типу;

— діахронічні та синхронічні;

— за способом існування — автономні і включені навчальні словники;

— незалежні та інкорпоровані навчальні словники ... [6, с. 13–32].

Враховуючи критерії цієї класифікації, можна наполягати на уточненні показника комбінованості словника у системі фразеологічних лексиконів. На нашу думку, серед конкретних прикладів тлумачно-перекладних, тематично-перекладних і под. варто розглядати такі сучасні праці, як: Російсько-український словник сталих словосполучень С. І. Головащука (2001), Російсько-український та українсько-російський словник еквівалентів слова А. А. Лучик (2004), Словник українських применників А. П. Загнітка та ін. (2007), бо в їхні реєстри уведено з-поміж інших — фразеологізовані сполучення.

Фразеологія, як і весь словниковий склад української мови, переживає час бурхливого розвитку. У загальній лексикографії відбувається значне піднесення фразеографічної роботи, розширення її тематики. Словники різних типів і призначення (у т. ч. й фразеологічні) конче необхідні користувачам, вони відіграють надзвичайно важливу роль у формуванні духовної культури народу.

Список літератури

1. Самойлович Л. В. Українська фразеологія ХІХ — початку ХХст.: Автореферат дисертації канд. філол. наук. — Дніпропетровськ, 2000. — 20 с.
2. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови. — К.: Наукова думка, 1973. — 280 с.
3. Паламарчук Л. С. Українська радянська лексикографія (Питання історії, теорії та практики). — К.: Наукова думка, 1978. — 203 с.
4. Дубичинский В. В. Теоретическая и практическая лексикография. — Вена — Харьков, 1998. — 147 с.
5. Українська мова. Енциклопедія (Редкол.: Русанівський В. М. та ін. — К.: "Українська енциклопедія", 2000. — 752 с.
6. Морковкин В. В. Типология филологических словарей. — Вып. 1. — Харьков, 1994. — С. 13–23.

Зубець Н. А. Типология современных фразеологических словарей.

В статье обобщены достижения в отрасли теоретической фразеологии путем систематизированного описания одного из первых типов лингвистических словарей — фразеологических лексиконов.
Ключевые слова: фразеологическая лексикография (фразеология), фразеологический лексикон, классификация фразеологических словарей.

Zubets N. A. The typology of the modern phraseological dictionaries.

In the article it is summarized the achievements in the field of theoretical phraseology by means of systematic description of one of the first types of linguistic dictionaries — phraseological lexicons.
Key words: phraseological lexicography (phraseology), phraseological lexicon, classification of phraseological dictionaries.

Стаття надійшла до редакції 10 квітня 2007 р.